

NEDİM'İN “KÖŞK KASİDESİ”NİN TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ TARAFINDAN ŞERHİ

Abdulmuttalip İpek*

Giriş

Kelime anlamı “açma, ayırma, anlatma, açıklama” olan şerh, edebi bir terim olarak ise “*anlaşılmasında zorluk olan ve bu nedenle de okuyucunun anlayamayacağı tahmin edilen metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla açıklama yapılması demektir.*” (Mengi, 2010: 198). Kelimenin bu ilk anlamı bize bir metnin yahut ibarenin -özellikle sanat eseri söz konusu olduğunda- her zaman, herkese açık olmadığı gerçeğini de ihsas eder. Bu durumda metnin anlaşılmasını temin etmek maksadıyla onu vücuda getiren unsurların belirli yöntemler dâhilinde tespiti ve çözümlenmesi gerekir ki şerh de bu yöntemlerden biri hatta en önemlisidir. Bu yönüyle şerh, klasik Türk edebiyatı araştırmalarında metin neşrinden sonra gelen ve bir metnin her okura açık olmayan yönlerini açıklayarak kapalı anlam alanlarını açıklığa kavuşturan bir anlama ve yorumlama yöntemidir. XV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar özellikle de tasavvufi eserler** ile Arapça ve Farsça eserlerin anlaşılması maksadıyla şerh türünde pek çok eser vücuda getirilmiş-

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Sabire Yazıcı Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdulmuttalipipek@hotmail.com

** Türkçe manzumelere yapılmış tasavvufi şiir şerhleri ile ilgili olarak bk. Ceylan, 2007.

tır. XX. yüzyıla gelindiğinde ise metin şerhi geleneğinde bazı değişiklikler olmuştur. Başlangıçta Türkçe manzum metinlerin tasavvufî açıdan şerhi şeklinde ortaya konulan çalışmalar sonraki dönemlerde klasik şiir zevkini, bu şiirin mazmunlarını, hayal dünyasını, dil ve üslup özelliklerini açıklamak ve öğretmek gayesine dönüşmüştür. Tâhirü'l-Mevlevî ve Ali Nihat Tarlan'da müstakil bir eserin şerhi şeklinde tezahür eden çalışmalar bugün daha ziyade şairlerin münferit bazı kaside veya gazellerinin şerhi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu manada bugünkü şerh anlayışının büyük oranda Tâhirü'l-Mevlevî ve Ali Nihat Tarlan gibi isimlerden tevarüs ettiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmada çeviri yazısı verilen metin de Tâhirü'l-Mevlevî'ye ait bir şerhtir.

Asıl adı Mehmed Tâhir (13 Eylül 1877-21 Haziran 1951) olan Tahir Olgun, Mevlevî olması dolayısıyla Tâhirü'l-Mevlevî olarak tanınmıştır. Soyadı kanunuyla birlikte de Olgun soyadını almıştır. O, doğumundan vefatına kadarki 74 yıllık zaman dilimine pek çok eser sığdırmayı başarmış velut bir isimdir.* Yaşadığı dönem dikkate alındığında Tâhirü'l-Mevlevî, bir ayağı eskide diğer ayağı ise yenide olan Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi arasında bir kültür köprüsüdür. Bu özellik onun hem eski hem yeni harflerle vücuda getirdiği eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki bu çalışmanın temelini oluşturan Nedim'in Köşk Kasidesi Şerhi'nde bazı kavram ve ıstılahların karşılıkları Latin harfleriyle de yazılarak kimi yerlerde eski ile yeni harfler bir arada kullanılmıştır. Yazar, bazı eserlerini ise tamamıyla Latin harfleriyle kaleme almıştır. Mevlevî şeyhi olan Tahir Olgun, Arapçayı ve bir divançe oluşturacak kadar Farsçayı iyi bilen; şair, yazar, mütefekkir, müderris, gazeteci ve din âlimi bir zattır. Dolayısıyla çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Onun yayımlanmış eserleri dışında henüz Latin harflerine aktarılmamış risale ve daha hacimli eserleri mevcuttur.** Bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve aşağıda çeviri yazısı verilen metin ise "Nedim'in Köşk Kasidesi Şerhi ve Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın Naziresi"*** başlığını taşımaktadır. Çeviri yazılı metin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fethi Sezai Türkmen Koleksiyonu 91 numarada kayıtlı olup Tâhirü'l-Mevlevî'nin kendi el yazısıyla ve rika hattıyla yazılmıştır. Yazı itibarıyla çok düzenli olmayıp sayfaların yalnızca bir yüzü kullanılmıştır. Sayfa yapısı bakımından eserin kimi sayfaları karışık bir yapı arz eder. Sayfalarda hâşiye olarak sonradan ilave edilmiş küçük notlar ve sayfa kenarlarına düzensiz bir biçimde serpiştirilmiş bilgiler mevcuttur. 58 sayfadan oluşan eserde Tâhirü'l-Mevlevî öncelikle "mukaddime" nevinden birtakım açıklamalar yaparak eserin muhtevasını ortaya koyar. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın şiirlerinin Nedim'e birer nazire olmasından hareketle "tanzîr, nazîre" kavramları üzerinde durur ve örneklerle nazire geleneği hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunur. Eserde XVIII. yüzyılın

* Tâhirü'l-Mevlevî'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şentürk, 1991. Ayrıca bk. Kahraman, 2010: 407-409.

** Tâhirü'l-Mevlevî'nin eserlerinin muhtevaları ve eski harfli metinlerin tavsifleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güngör, 1994.

*** Eser, başlığında da anlaşılacağı üzere Nedim'in köşk kasidesi ile Namık Kemal'in sâkinâme, Ziya Paşa'nın ise bahâriyye türünde Nedim'e nazire olarak yazmış oldukları şiirlerin Tâhirü'l-Mevlevî tarafından şerhini ihtiva etmektedir. İlk olarak tek bir makale ile yayımlama düşüncesinde olduğumuz söz konusu eser, sayfa sayısı itibarıyla bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aştığından ve hacmi dolayısıyla dergilerin sayfa/kelime sınırlamasına uymadığından iki ayrı makale olarak yayımlanmak durumunda kalmıştır. Nedim'in köşk kasidesine nazire olarak yazılan Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın şiirlerinin Tâhirü'l-Mevlevî tarafından şerhi için bk. İpek, 2016: 981-1030.

en önemli şairlerinden kabul edilen Nedim'in (1681-1730), Defter-i Hâkânî Emîni Muhammed Efendi'nin yaptırdığı bir köşkün tarifine dair yazmış olduğu:

Ey 'âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı
Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı

matlalı meşhur kasidenin biçim özellikleri hakkında bilgiler verildikten sonra şiirin şerhine geçilir. Köşk kasidesi 19 beyittir ve eserin ilk 27 sayfasında köşk kasidesinin şerhi yer almaktadır. Ardından "Birinci Nazire" adı altında Namık Kemal'in sâkînâme türünde yazdığı nazire ile "İkinci Nazire" başlığı altında Ziya Paşa'nın bahâriyye türünde ve terki-bend şekliyle yazmış olduğu nazireler ve şerhleri yer alır.

Edebiyat tarihimiz, şerh metodumuz ve klasik Türk şiirinin hafızası noktasında yazarın yaptığı açıklamalar gerçekten dikkate değer bilgiler içerir. Şârihin, Tâhirü'l-Mevlevî gibi hem şiirleriyle ve vücuda getirdiği pek çok eserle o geleneğin içinde yer alan biri olması hem de asırlar boyunca işlenerek klasik bir hüviyet kazanmış şiir geleneğinin donanımlı bir okuru ve yorumcusu olması ayrı bir önem arz etmektedir. Klasik şerh geleneğine uygun olarak evvelâ beyitte geçen kelimeleri ve kelimelerin anlamlarını veren yazar, kelimelerin etimolojik değerlendirmesini yaparak edebî sanatlar, mazmun ve mefhumları bütün teferruatıyla izah etmiştir. Bu bahiste Tâhirü'l-Mevlevî'nin kelime ve mazmunların anlamlarını verirken kullandığı bazı karşılıkların günümüz lügatlerinde yer almadığı göz önünde bulundurulduğunda bu anlamların şerh geleneğimiz içerisinde arz ettiği önem daha da iyi anlaşılmaktadır. Tâhirü'l-Mevlevî beyitte geçen kelimelerin anlamlarını ve beytin nesre çevirisini verdikten sonra daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bilgilere başvurmakta ve bunu yaparken de yeri geldiğinde klasik Türk şiirinin kaynakları olan din, tasavvuf, felsefe, astronomi, iman, itikat gibi aklî ve naklî ilimler hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Bu yönüyle söz konusu şerh, sadece edebî kıymeti haiz bir eser olarak değerlendirilemez. Zira eserde edebiyat tarihi, din, mitoloji, astronomi gibi klasik Türk edebiyatına kaynaklık eden disiplinler hakkında da kıymetli bilgiler yer almaktadır.*

Bugün gelinen noktada artan üniversite ve araştırmacı sayılarına nispetle "metin şerhi" hususunda teoride farklı görüşler mevcut olup**; edebî metnin ne olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin fikirler yürütülmekle birlikte, çeşitli cepheleriyle tartışılan metin şerhi meselesine ilişkin uygulamaların son derece sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Nitekim şerh-i mütûn Profesörü Ömer Ferit Kam (1864-1944)'ın kendi içerisinde sistematik bir tasnife tabi tuttuğu*** sonrasında ise Ali Nihat Tarlan (1898-1978)'ın kimi yazılarıyla evvelâ teorisini kurup Şeyhî Divânını Tetkik ve Fuzûlî Dîvânı Şerhi gibi eser-

* Meselâ şârih, sayfa numaralarını köşeli parantez ile gösterdiğimiz eski harfli metnin 14, 15, 16 ve 17. sayfalarında bilvesile edebiyat tarihi ile ilgili olarak Raşid Efendi ve onun kendisini eski tarih yazarlarla mukayese ettiği ayrıntılı değerlendirmelere yer verirken, 18. sayfadaki beyitte geçen "İncil"den hareketle de İsa, İncil, havâîler, Matta, Markus, Luka, Yuhanna İncilleri hakkında bilgiler aktarır. Yine 20, 21, 22 ve 23. sayfalarda "Bay Sadi oğlumuz" dediği kişiden naklen aktardığı astronomiye ilişkin görüşler, ulaşılmaması pek kolay olmayan bilgilerdir.

** Klasik Türk edebiyatı metinlerinin şerhine dair farklı görüşlerin topluca yer aldığı bir değerlendirme için bk. Güleç, 2010: 83-111.

*** Ömer Ferit Kam'ın "Âsâr-ı Edebiyye Tedkikâtı Dersleri" adlı eseri klasik edebiyatın kaynaklarını ve bu edebiyatın bünyesindeki unsurları tasnif ederek bir sistematik divan tahlil yöntemi ortaya koymuş olması bakımından önemlidir. bk. Kam, 1998.

lerle de ilk ve en başarılı örneklerini sunduğu metin şerhi çalışmalarının* ötesine geçebildiğimiz pek söylenemez.

Bu yönüyle Nedim'in "köşk kasidesi"nin Tâhirü'l-Mevlevî tarafından şerhine yer verilen aşağıdaki metnin, metin şerhi çalışmalarına katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Sonuç

Bu çalışma evvela bir şerh olması, ikinci olarak ise şârihin Tâhirü'l-Mevlevî olması yönüyle önem arz etmektedir. Zira şerh, klasik Türk edebiyatı metinlerini anlamada bir anahtar; Tâhirü'l-Mevlevî ise bu anahtarı büyük maharetle kullanarak metinlerin anlam dünyasına nüfuz edebilmeyi başarmış bir şârih, klasik şerh geleneğinden günümüz şerh yöntemine uzanan bir köprüdür. O gerek diğer şerhlerinde gerek "köşk kasidesi şerhi"nde bir taraftan klasik şerh geleneğinde olduğu gibi kimi kelime, terkip ve tabirlerin uzun uzadıya izahını yapıp, metin içi göndermelerle ele aldığı mevzuyu açıklığa kavuşturmaya çalışırken; öte taraftan günümüz şerh anlayışında olduğu gibi eğiticilik ve öğreticiliği elden bırakmamıştır. Hem köşk kasidesi şerhinde hem de ona nazire olarak yazılan şiirlerde geçen kelime ve terkiplerin her birinin anlamlarını vererek gerekli yerlerde etimolojik izahlarda bulunmuştur. Beytin nesre çevirisini yaptıktan sonra, daha iyi anlaşılmasını temin edecek mazmunlar, mefhumlar hakkında bilgi aktarmış, kimi zaman da konu ile alakalı örnek beyitlere yer vermiştir. Söz konusu örnek beyitler arasında kendi şiirleri de yer almaktadır.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin şerhte izlemiş olduğu yöntem, klasik şerh yöntemidir. O, evvelâ beyitlerin nesre çevirisini yapmış, beyitte geçen ve anlamı bilinmeyen kelimelerin anlamlarını vermiş daha sonra ise beytin şerhine geçerek açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamayı güçlendirme maksadıyla kimi zaman kelime ve gramer hususiyetlerinden kimi zaman ise mazmunlardan hareketle izaha muhtaç hususları birer birer ele alıp izahatta bulunmuştur. Beyitlerin şerhi beyanında her bir beyit için yeterli gördüğü oranda açıklama yapmış; kimi beyitleri birkaç cümle ile izah etmekle iktifa ederken kimi zaman birkaç sayfayı bulan malumat vermiştir. Bu durum Tâhirü'l-Mevlevî'nin şerhte takip ettiği yöntem hakkında fikir verdiği gibi pek çok alana olan derin vukufiyetini de göstermektedir.

Tâhirü'l-Mevlevî, şerhte ağırlığı -hiç kuşkusuz zemin şiir olmasının da etkisiyle- Nedim'in kasidesine vermiştir. Ona nazire olarak yazılan şiirlerden ise Namık Kemal'in "sakiname" türünde yazdığı şiiri, Ziya Paşa'nınkinden daha üstün görmektedir.

* bk. Tarlan, 1981.

Nedîm'in Köşk Kasîdesi Şerhi

Metin*

[1] Divan ve teceddüt edebiyatımızda bir âdet vardı. Bir şair, diğer bir şairin manzum bir eserine aynı vezin ve kafiyede benzer olmak üzere bir manzume yazardı. Bunu yapmaya “tanzir” yazılan ikinci manzumeye “nazire” denilirdi. Bazen bir esere birkaç şair tarafından nazireler yazılır, nazirelerin çoğalması, ilk eser sahibinin iftiharını mucip olurdu. Nazire yazanın, asıl eser sahibi hakkında hürmetkâr bir lisan kullanması yahut o eserin tanzir edilemeyecek derecede yüksek bulunduğu itiraf olunması da mutad idi.

Mesela Nâmık Kemâl'in:

Sana senden gelir bir işde ancak dâd lâzımsa
Ümîdin kes zaferden gayrdan imdâd lâzımsa

matlalı gazelini tanzir eden Ziyâ Paşa, naziresinin maktânda:

Ziyâ-âsâ Kemâl-i kâmile pey-revlik etsinler
Hüner-mendân için taklide bir üstâd lâzımsa

demişti.

Ben de Nedîm'in meşhur:

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana

gazelini takliden yazdığım bir nazımın sonunda,

Hâme-i Tâhir senin haddin mi tanzîr-i Nedîm
Nâ-be-câ pür-cür'et ü fikr-i muhâl olmuş sana

hakikatini söylemiştim.

Esikler, tanzire çok ehemmiyet verdikleri için şairlerin yekdiğerine benzemek üzere yazdıkları manzumeleri bir araya getirirler, hangisinin daha güzel olduğuna dair hükümler verirlerdi. Nazireleri hâvî kitaplar da cem edilmişti ki Eğirdirli Hacı Kemâl ile Edirneli Nazmî'nin “Câmi'ü'n-nezâ'ir” ve “Mecma'ü'n-nezâ'ir”i bu yoldaki eserlerin en meşhurlarıdır. Diyarbakirli Ali Emirî merhum da son zamanlarında böyle bir eser tertibine başlamıştı.

[2] Bazen bir şair, güvendiği bir eseriyle meydan okur ve nazım ile meşgul olanlara tanziri teklifinde bulunurdu. Nitekim Şeyh Gâlib “Hüsün ü Aşk”ın sonunda:

Engüş-i hatâ uzatma öyle
Beş beytine bir nazîre söyle

diye atmış tutmuştu. Şinâsî'nin bile böyle garabetleri vardır ki “Tasvîr-i Efkâr” gazetesinin nüshalarında “*Şu iki beyt-i âcizânemin tanzîr buyurulması erbâbından ricâ olunur.*”, “*Bu iki beyt-i âcizânem dahi tanzîr buyurulmak mercûdur*” diye:

Fürûğ-ı devlet-i dünyâ tecellâ-yı kibâr olmuş
Dürûğ-ı hâlet-i rü'yâ tesellâ-yı sığâr olmuş

* Metinde beyitlerin nesre çevirisindeki italik vurgu, nesre çeviri ile diğer açıklamaları birbirinden ayırabilmek için tarafımızca yapılmıştır. Yalnızca beyitlerin nesre çevirisi değil alıntı yapılan kısımlar da italik olarak gösterilmiştir. Tâhirü'l-Mevlevî eski harfli metinde beyitlerin nesre çevirisini tırnak işareti içerisinde, vurgulamak istediği özel isim ve istilâhları ise parantez içine almak suretiyle göstermiştir. Çeviri yazıda ise bu kelimelere tırnak işareti içerisinde yer verilmiştir. Yine yazarın anlamını açıkladığı, beyitte geçen kelimeler, çeviri yazıda koyu renkle yazılarak daha belirgin kılınmak istenmiştir. Köşeli parantez içerisindeki numaralar ise eski harfli metnin sayfa numaralarını göstermektedir. Tarafımızdan eklenen dipnotlar ile yazarın metne eklemiş olduğu dipnotları birbirinden ayırmak için Tâhirü'l-Mevlevî'nin dipnotları italik olarak yazılmıştır.

‘Aşk ile oldum be-hük-m-i bâd ü hâk ü âb ü nâr
Zâr zâr ü hâk-sâr ü eşk-bâr ü dâğ-dâr

‘Akl ü hisâb mâ’îl-i tedbîr eder bizi
Nakl ü kitâb kâ’îl-i takdîr eder bizi

Rü’yâ-yı vücûdu göre kim nevm-i ‘ademde
Bin havf u elemle uyanır yevm-i nedemde

beyitlerini yazar.

Nazire yazmak ve aslını geçmeye çalışmak merakı İran Edebiyatı’nda da vardır. Hatta bize İranilerden sirayet etmiştir. Fârisî divanların bazılarında “der-cevâb-ı filân” başlıklı manzumeler görülür ki “filana nazire” demektir. İranlılar, nazireciliğe o kadar merak etmişlerdi ki kaside, gazel ve hamse gibi manzum eserlerden başka mensur kitapları da tanzir eylemişlerdi. Mesela Şeyh Sa’dî’nin “Gülistân”ı birçok fuzalâ tarafından taklit olunmuştu. “Câmî” ve “Kâânî” gibi hakikaten değerli bulunan bu mukallitler, şeyhi geçmek için o kadar çabaladıkları hâlde pek geri kalmışlardı. Şu satırları yazmaktan maksadım “tanzir”e ve “nazire”ye dair uzun boylu malumat vermek değildir. Onları karalamakla arz etmek istediklerime bir “gürizgâh”^{*} yapmayı düşündüm.

[3] Dâmâd İbrahim Paşa’nın açmış olduğu saadet yahut sefahat devrinde İstanbul kibarından biri, yeni bir köşk yaptırmış,

İstanbul bâğının parlak bir gülü
Lâle devrinin de şakrak bülbülü

Nükteye neş’eye çehre-i besîm
Şi’r gülşenine tek gelen Nedîm

onun vasfında bir kaside, Nâmık Kemâl’in tabirince bir kît’a yazmış. Bu kaside yahut kît’anın cazip ahengi ve mü’eddâsındaki hayallerin parlak rengi, vatanperver şairin hoşuna gitmiş, aynı vezin ve kaftiyede olmak üzere “sâki-nâme”sini tanzim etmiş. Sonra Ziyâ Paşa onu taklit etmek istemiş, o da “bahâriyye” kılıklı bir manzume kaleme almış. Daha sonra şair ve Ferik Kâzım Paşa da nazire olarak bir “sâki-nâme” yazmış, fakat naziresini kaside şeklinde değil terkibent olarak vücuda getirmiştir. Kâzım Paşa’nın naziresi:

Sâkî çevir dem-â-dem câm-ı safâ-medârî
Bezm-i felekde tutsun hurşîd şerm-sârî

beytiyle başlar. Yedi bentten ibaret ve “Hazîne-i Evrâk Mecmuası”nda mukayyedir.

Nâmık Kemâl, Paşa’nın “Harâbât”ını yıkmak için kaleme aldığı “Tahrîb” ve “Ta’kîb” isimli tenkidî eserlerinin ikincisinde Harâbât câmiine hitaben diyor ki:

“Avrupa’da bulunduğumuz zaman, mecmû’a-i âsâr-ı devletlerini görmüş idim. İyice hâtırimdadır ki onda:

Tâ key gönül çekersin endûh-ı rûzgârî
Fasl-ı bahâr geldi seyr eyle lâlezârî

matla’ıyla başlayan nazm-ı ‘âlileri yok idi. Bu şiir, eğer evvel söylenmiş ise mecmû’a-i ‘âlîyelerine derc olunmayıp da Müntahabât’a konulmak, kendi beğenmediğiniz bir sözü halkın beğenmesini istemek olduğu için temenni-i muhâl kabilinden olur. Sonradan söylendi ise ya Nedîm’in kasr vasfında olan kît’asına yahut kulunuzun Nedîm’e takliden nazm ettiğim Sâki-nâme’ye nazire olacak.

* Kelime “gürizgâh” şeklinde harekelendirilmiştir.

Hâlbuki Harâbât'da ne Nedîm'in ne kulunuzun o eserlerinden bir beyit var. Demek ki efendimiz, kendi eseriniz olan on altı beyti, bizlerin altmış kadar beytine müreccah görmüşsünüz. Kendim için bir şey söylemem. Çünkü efendimize karşı şairlik iddiasına kıyâm, haddim ve Harâbât'a dâhil olmak maksadım değildir. Fakat Nedîm'in rüçhan tabiatını hasbetenli'llâh arz ederim ki o, efendimizin on altı beyti, merhûmun:

*Ey 'âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı
Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı*

matlaima bedel olamaz."

[4] Nâmık Kemâl'in Harâbât'ı sarsan ve gıcırdatan bu şiddetli sadmeleri hakkında muhakemeye girişmek saded hâricinde. Benim yapmak istediğim: Teceddüt Edebiyatımızın büyük iki üstadı tarafından beğenilen ve tanzir edilen:

Ey 'âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı

kasidesiyle ona nazire olarak yazılan neşidelerin -anlayabildiğim kadar- izahıdır.

Söze başlamadan evvel şunu söyleyeyim ki Nedîm'in bahsedilen eseri için Nâmık Kemâl "kıt'a" tabirini kullanmış. Malumdur ki kıt'a: ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli olmak üzere iki beyitten ibaret bir nazım parçasıdır. Vâkiâ "kıt'a-i kebîre" denilen bir nazım şekli vardır ki beyitleri mahdut değildir. Lakin birinci mısraı kafiyeli olmaz. Mesela "Nef'î Dîvânı"nda kıt'a başlıklı dört manzume görülür. İki dokuz, biri on yedi, biri yirmi sekiz beyitlidir. Hepsinin de birinci mısraında kafiye yoktur. Nedîm'in eseri ise matlaı "musarra" yani kafiyeli, beyitleri de on beşten ziyade olduğu için pekâlâ bir kasidedir.

Nâmık Kemâl'in buna kıt'a demesi "Encümen-i Şuara"ca reis sayılan ve hakikaten asrı şairlerinin üstadı olan "Leskofçalı Gâlib Bey"e uymasından ileri gelse gerektir. Çünkü Leskofçalı da:

*Tecelli berk urur yer yer sevâd-ı dâğ-ı cânımdan
Cihân-ı tûr-ı 'aşkam nûr akar her gülsitânımdan*

matlalı ve otuz iki beyitli meşhur kasidesinin sonuna her nedense:

*N'ola bâğ-ı cihânda olsa mihr ü mâhdan meşhûr
Bu kıt'am tâze bir güldür gülistân-ı beyânımdan*

beytini yazmıştır. "Bu şiirim" deyiverseydi hem ıstılahça bir yanlışlık hem de "kıt'a" kelimesine mütekelim zamirinin eklenmesiyle bir "ihâm-ı kabîh" yapılmamış olurdu.

[5] Nedîm, bu kasidesinin üstüne Fârisî olarak "Der ta'rif-ı kasr-ı nev ki ân râ müceddeden binâ kerde bûd yeki ez kibâr-ı İstanbul" ibaresini yazmıştır ki "İstanbul kibarından birinin yeni yaptırdığı bir köşkün tarifine dair" diye tercüme edilebilir.

Kasidenin vezni "bahr-i hezec"den: "mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün"dür.* Şöyle "takti" olunur:

Ey 'âle	mi misâlin	seyyâh-ı	hûşyârı
mef'ûlü	fâ i lâ tün	mef'ûlü	fâ i lâ tün
Hiç kasr	sû re tin de	gör dün mü	nev-bahârı

Harf-i "revî"den sonra gelen ve "redif" hâlinde tekerrür eden "muzaf ve mef'ûl-i bih edatı"nı şimdiki telaffuzumuz hilâfına (i) okumak lazımdır. Çünkü aşağıda "bâri" kâfiyesi vardır. Nazirelerin de böyle kiraati icap eder. Beyitte bulunan "âlem-i misâl" ruhanî bir âlem imiş ki olacak şeyler

*Bu vezin bahr-i muzârî'dendir. Nitekim Tâhirü'l-Mevlevî nazım ve nazım şekilleri ile alakalı eserinde bu vezni "Bahr-i Muzârî" başlığı altında vermiştir. bk. Tâhirü'l-Mevlevî, 1329: 36-37.

"mef'ûlü / fâ'ilâtün / mef'ûlü / fâ'ilâtün" vezni, bu konuda yazılmış diğer eserlerde de "muzârî bahri" başlığı altında yer alır. bk. Ali Sedad, 1314: 46-47; İpekten, 2011: 243; Onay, 1996: 35.

daha dünyada vukua gelmeden evvel oraya münakis olur ve remzî bir surette temessül edermiş. Mesela “ilim” sût “hayat” su olarak görünürmüş. Beşeriyet âlemindeki rüyalar o âlemden olduğu için temsilî olarak müşahade edilirmiş. İnsan uykuda iken bedeni âsûde ve ruhu âzade olması dolayısıyla misal âlemini bazen vâzih bazen hayal meyal rüyet edebilirmiş. Fakat saf ruhların uyanıkken de o âleme girmeleri ve oradaki hâlleri görmeleri mümkün imiş.*

“Hûşyâr” bizim her manasıyla “ayık” dediğimizdir. Çünkü “hûş” şuur ve idrak manasıdır. Bayılmış yahut sarhoşluktan kendini bilmeyecek hâle gelmiş olana “bî-hûş” denilir ki şuursuz mealindedir.

“Hûş”u “akıl” diye tercüme etmek doğru değildir. Onun mukabili “hîred”dir. Bir deliye [6] “bî-hûş” denilemediği gibi kendisinden geçmiş biri için de “bî-hîred” tabir edilemez.

Nedîm, bu beyti ile misal âlemine ayıkken seyahat ve oradaki acayibi iyice rüyet edebilmiş yüksek ruhlu birine hitap ediyor, ilkbaharın köşk suretine temessül eylediğini âlem-i misalde gördün mü? diye soruyor. Tarifine başladığı köşkün görünüşü, ilkbahar kadar hayat ve neşe verici olduğunu anlatmak istiyor. Yine o farz ettiği muhataba diyor ki:

Gel görmedinse seyr et ammâ sakın galatdan
Tâbende gurre sanma ol cüft-i zer-nigârı

“İlkbaharın köşk suretine temessül ettiğini misal âleminde görmedinse gel de burada seyr et. Fakat o yaldızlı ve nakışlı kemeri yanlışlıkla parlak bir hilal sanma.”

“Gurre” kelimesi Arapçada esasen atın alnındaki beyazlık demektir. Sonra şu manalarda kullanılmıştır:

gurretü’ş-şehr: kamerî ayın ilk gecesi ve günü.

gurretü’l-hilâl: yeni ayın görünüşü.

gurretü’s-subh: sabahın ilk aydınlığı vesaire. Burada “gurretü’l-hilâl” meâlindedir.

cüft: tek mukâbilidir ki bizim çift dediğimizdir. İki taraflı olmaları itibarıyla kemere ve çatıya Fârisî’de “cüft-i mukavves” denilir.

zer-nigâr: altın nakışlı manasıdır. “cüft-i zer-nigâr” altın nakışlı kemer demek olur. Bir de “ceft” vardır ki sakıdır. Lakin o mana buraya münasebet almaz. Şair, muhatabına: Köşkün yaldızlı ve nakışlı kemerini görüp de yanlışlıkla yeni ay sanma. Bu, ondan çok parlaktır diyerek bir mübalağa yapıyor.

[7] Ebrûların zer-endûd etmiş ‘arûs-ı feyzin
Meşşâta-i kemâlin kilik-i huçestekârı

“Noksansızlık süsleyicisinin uğurlu kalemi, feyz gelininin kaşlarını yaldızlamış.”

ebrû: kaş.

zer-endûd: altın sürülmüş, yaldızlanmış.

arûs: gelin.

feyz: esasen kabarmak ve taşmak manasıdır. Dolayısıyla yükselmek, ilerlemek, terakki etmek manalarına gelir.

meşşâta: gelini süsleyen kadın ki Türkçede “yüz yazıcı” denilir.

kemâl: eksiği olmamak.

* Mesnevi şârihi Şeyh İsmail-i Ankaravî der ki: Ekâbir ve esâtin-i evliyâ ve meşâyih-i urefâ “âlem-i misâl” ile müsemmâ bir âlem isbât idüb buyururlar ki: “Âlem-i ecsâd-ı maddiye ve âlem-i ervâh-ı mücerrede mâbeyninde bir âlem vardır ki ecsâm-ı kesîfeden latîf ve ervâh-ı latîfeden kesîf, kâbil-i tecezzi ve inksâm olmakda ecsâma müşâbih ve heyûlî ve sûreiden mücerred olmakda ervâha müsâvidir ve her şey ki bu âlemde mevcûddur, elbette anın misâli ol âlemde meşhûddur...” Ankaravî, Cilt 1, İstanbul tab’ı, s.61.

kilk: kalem.

huceste: kutlu, uğurlu, mübarek.

hucestekâr: eli ve işi uğurlu.

Şair, köşkün kemerini feyiz ve terakki gelininin kaşlarına benzetiyor. Üstündeki yıldızları da kemal meşşatası tarafından çekilmiş rastuğa teşbih ediyor. Fakat vaktiyle yıldızlı rastık var mıydı bilemiyorum.

Bak ol zemîn-i hûb u dil-cûy u müşk-bûya
Seyr et o sakf-ı pâk-i pür-nakş u pür-nigârı

Gûyâ edib tabî'at gûy-ı zemîni tastîh
Tübbet aşâğı düşmüş Çin ü Hoten yukarı

“Üstünde oturmasını kalbin aradığı o güzel ve misk kokulu zemine bak, o tertemiz ve türlü türlü nakış ve yıldızla süslü çatıyı seyr et. Sanki tabiat, küre-i zemini satıh hâline getirmiş Tibet kıt'ası aşâğıya düşmüş, Çin ülkesi ve Hoten şehri yukarıda kalmış.”

zem: soğuk

zemistân: soğuk zaman, yani kış.

zemîn: soğuğa mensup, yani yer. Toprakta bürûdet olması dolayısıyla soğuğa nispet edilmiş, sonra mutlaka yer manasında kullanılmıştır. Zemin kelimesi, mecazen vadi, çığır mealinde de istimal olunur.

Tarz-ı kadîme bir yeni yol açdın ey kalem
Görsün gazel yazanlarımız nev-zemînligi

beytindeki “nev-zemîn” yeni bir tarz, yeni bir çığır demektir.

dil-cû: gönlün istediği ve aradığı şey.

müşk-bûy: misk kokulu.

sakf: dam, çatı, tavan.

[8] **müsakkaf:** üstü örtülü bina. Bu münasebetle “emlâk vergisi”ne “müsakkafât vergisi” denilirdi.

pür-nakş: nakışlı.

pür-nigâr: bu da öyle. İkisinin birlikte bulunması “haşv-i kabîh”.

gûy: yuvarlak, küre.

gûy-ı zemîn: küre-i arz.

tastîh: satıh hâline getirmek, düzlemek.

tubbet: Tibet'in Arapçası. Kâmûs Tercümesi'nde deniliyor ki:

“Tubbet” teşdîd-i bâ ile sukker vezninde maşrıkda niçe bilâdı müstemil bir vilâyet adıdır. “misk-i ezfer” oraya nisbet olunur. Coğrafya beyânı üzre bir vâsi ve latîf vilâyetdir. Bunda “âhû-yı misk” olur. Gerçi “gazâl” gibidir, lakin başı hınzîr başına benzer ve ağzında fil gibi iki dişi olur ve taşra çıkar. Bunları sîrû ile beslerler. Her sene göbeklerinde bir verem peydâ olup nuzc buldukda be-gâyet gicişmekle (kaşınmakla) bazı taşlara sîrûnerek göbeği düşer. Bunlar “sünbül-i Hindî” otlamakla miski gâyet fâ'ik olur.”

Hicri 626 tarihinde vefat etmiş olan “Yakut Hamevî”nin Mu'cemü'l-Büldân isimli coğrafya lügatinde Tibet kıt'asında dair verilen malumat sırasında şunlar da söyleniliyor ki:

“Tibet'in havasında, suyunda, dağlarında ve düzlerinde birtakım hassa vardır. Orada bulunan insanlara gam, keder ârız olmaz. Ahâlisi dâimâ neşeli ve mütebessim bulunur. Tibet ve

Çin'deki misk âhûlalarının dolaşmışları arazi hemhudûd olmakla berâber Tibet'dekiler sünbül-i Hindî, Çin'dekiler âdi çayır otladıkları için Tibet âhûlalarının miski daha iyidir. Bir de Tibetliler miski göbeğinden çıkarmazlar. Çinliler çıkarırlar ve karıştırlar. Bizim taraftardaki gazallar ile misk âhûlaları arasında sûretce fark yoktur. Şekilleri, renkleri, boynuzları birdir. Yalnız misk âhûlalarının çenelerinde bir karış kadar dışarıya çıkmış dişleri vardır. Çin ve Tibet ahâlisi, ip ve tuzak vâsıtasıyla bunları tutarlar. Çok defa okla vurup göbegini keserler. Göbekdeki kan, kemâlini bulmamış olduğu için miski o kadar iyi olmaz. Miskin en iyisi âhûnun kendiliginden bıraktığıdır. O da şöyle olur: Âhûnun göbeğine kan toplanır, bir zamân gelir ki göbek şişer ve kaşınır, hayvan sivri taşlara sürterek orasını kaşır. Nihayet şiş delinir kanı taşların üstüne akar ve kurur. Tibetliler bunları arayıp bulurlar. Bu nev'i miskin en iyisi olduğu için zenginleri tarafından kullanılır ve hediye olarak gönderilir...”

Çin: malum kıt'a. Fârisîde büklüm, kıvrık manasına da gelir. Bu münasebetle divan edebiyatında “hatâ” kelimesi gibi [9] tevriyeli olarak kullanılır.

Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın:

Çin-i zülfün miske benzetdim hatâsın bilmedim
Key perîşân söyledim bu yüz karasın bilmedim

matlaında olduğu gibi.

Hoten: Şarkî Türkistân'da büyük bir şehir. Şemseddin Sâmî merhum Kâmusü'l-A'lâm'ında der ki:

“... Civârında misk âhûlaları kesret üzere bulunmakla Hoten şehri eskiden beri miskiyle meşhûr olup bu zî-kıymet madde dünyanın her tarafına oradan naklolunur...”

Nedim, tavsif ettiği köşkün zeminini, güzel kokulu olması ve ferah verici hassası bulunması dolayısıyla Tibet toprağına, kemerini ve çatısını da kıvrıntılı nakışları münasebetiyle Çin ve Hoten diyarına benzetiyor. Şu teşbihi ile de Tibet'i aşağı düşürüyor, Çin ile Hoten'i yukarı kaldırıyor.

Ol denlü sâhasında feyz ü neşât var kim
Olsaydı ger zamânın âsâyiş ü karârı

Derdim ki gelmiş anda tarh-ı ikâmet etmiş
Cemşid-i kâmkârın eyyâm-ı hoş-güvârı

“Köşkün etrafındaki açıklıkta o kadar feyiz ve o derece ferah var ki zamanda durup dinlenme bulunsaydı her türlü muradına ermiş olan Cemşid'in güzel günleri gelmiş de burada oturmuş derdim.”

sâha: genişlik, açıklık.

neşât: ferah, sevinç.

âsâyiş: istirahat.

karâr: sükûn.

tarh-ı ikâmet etmek: oturmak, yerleşmek.

Cemşid: İran'ın Pişdâdiyân tabakasından meşhur bir hükümdarın adı. Güya ilk defa başına altın taç giyip tahta oturan bu imiş. Tetevvücü martın dokuzuna tesadüf ettiği için o gün İranlılarca “nev-rûz: yeni gün” namıyla milli bayram itihaz olunmuş. Şarap Cemşid zamanında meydana çıktığı için kendisi başta olmak üzere bütün İran'da içilmiş. Bin sene saltanat süren (!) bu hükümdar, sonraları mabutluk davasına kalkışmış ve “Dahhâk” ile ettiği bir muharebede mağlup ve maktul olmuş.

[10] Burhân-ı Katı tercümesinde deniliyor ki:

“...İsm-i aslîsi Cem'dir ki pâdişâh-ı 'azîm ma'nâsınadır. 'şîd' izâfesinin vechi budur ki bir vakitte rub '-ı meskûn'u seyir ve temâşa kasdıyla geşt ü güzâr ederek Âzerbaycan memleketine gelib birkaç gün ârâm eyledi. Ol hengâmda âftâb-ı cihân-tâb, nokta-i Hamel'e tahvîl etmiş olmağla emr eyledi bir yüksek mahalde enva '-ı cevâhir ile murassa ve zîbende bir taht kurulub ve kendisi dahi başına bir tâc-ı mücevher giyib hurşîdvâr ol taht üzere geçib karâr eyledi. Vaktâ ki âftâb tulû' edib pertevi ol tâc ve tahta isabet eyledikde bir şa'şâ'-i garîbe leme'ân ve ehl-i meclisin 'ayn-ı seyerânına hîre-resân oldukda zâtında kendisi dahi gâyetde sabîh ve sâhib-i cemâl olmakla gûyâ ki mücessem nûr veyâhûd şems kendiyi aşâğı nüzûl etmiş gibi bir ma'na oldu. Çünkü Pehlevî Lügati'nde 'şîd' şu'â ma'nâsına olmakla hemân ismine izâfe edib Cemşîd dediler ve yevm-i mezbûre 'nev-rûz' tesmiye edib be-her sene 'ceşn'-i azîm ve sûr-ı amîm ederler.”

Şemseddin Sâmî de “Kâmusü'l-A'lâm”da bu hikâyeyi anlattıktan sonra der ki:

“Cemşîd, şarâbın mücidi olmak hasebiyle kadehi 'Câm-ı Cem” ismiyle beyne's-şu'arâ meşhûrdur. Âhiren keşf olunan Hind Brehmenîleri esâtirine bakılınca, bu hikâyenin esâtir-i Hindîyye'den me'hûz olduğu zâhir olur. Hakikaten Zerdüş Brehmenîlerin dininden ayrılıb yeni bir mezhep icâd etmekle, vatanından tard ve ihrâc olunarak İran'a dühûl etmiş ve binâ'en 'aleyh İranlılara eski Hint esâtirini öğretmişdir. İran-ı kadîmin tarihi Zerdüş'ün kitâbı olan 'Zend Avesta'dan me'hûzdur. Şimdi Hind'in esâtir-i kadîmesinde 'Cemşîd'yâhûd 'Cama-şeydâ' ismiyle şemsten kinâye bir ma'bûd olduğu ve bu ismi terkîb eden kelimenin birincisi 'hükümdâr' ve ikincisi 'güneş' ma'nâsını ifade etmekle bu ism-i mürekkebin 'güneş-i padişâh' demek olduğu görülmüyor. Şurası da esâtir-i Hindîyye kitaplarında mestûrdur ki: 'Cemşîd' dünyayı halk ve i'mâr etdikden sonra 'Azi Dahaka' isminde cesim bir yılan veya ejderha zuhûr edib, ma'mûreleri tahrib ve insanları itlâf etdiğinden Cemşîd 'Serîdûn' isminde bir melek gönderib bu melek, Azi Dahaka'yı itlâf ve halk-ı 'âlemi [11] bunun muzırretinden tahlîs etmiş. Bu misâl Cemşîd, Dahhâk ve Ferîdûn hikâyesiyle bir olub ancak ma'bûd ve melek ve ejderhanın Zerdüş tarafından hükümdarlara kalb edilmiş olduğu anlaşılıyor. 'Azi Dahaka' ismi tahrif ve takdim ve te'hir ile 'Dahhâk-i Tâzî'ye kalb edildiği gibi Fârisî'de (ض) harfi bulunmadığından Serîdûn ismi dahi Ferîdûn yazılmıştır. Garâ'ibden olarak İbn Haldûn vesâ'ir ba'zı müverrihîn 'Arab âsârında dahi Dahhâk'in ism-i sahîhi 'Azi Dahaka' olduğu mestûrdur; 'Azi Dahaka' kendisi yılan olduğundan bunu insana tahvîl etmek isteyenler dahi yılanla olan münâsebetini kaybetmeyib omuzlarında iki yılan olduğunu iddî'â etmişlerdir. Tâzî yani 'Arab farz olunması bahsine gelince, bu kelimenin 'Azi'den galat olacağı anlaşılıyorsa da eski zamanlarda Yemen mülükundan birinin İran'da icrâ-yı fûtûhât ve mezâlîm etmiş olmasından, eben an ceddin birtakım nakliyyât tevârüs ederek, o şahs-ı mechûlün dahi 'Azi Dahaka' ile birleşdirilmiş ve hattâ isminin 'Dahhak' gibi bir kelime-i 'Arabîyyeye tahvîl edilmesine sebebiyyet vermiş olması muhtemeldir.”

hoş-güvâr: lezzetli ve çabuk hazmolunan şey.

eyyâm-ı hoş-güvâr: tatlı geçen günler.

* Esdi nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem
Açsın bizim de gönlümüz sâkî meded sun Câm-ı Cem
-Nef'i-

Üstâd-ı Hakîm Ferit Beyefendi'nin “Ben, istiğna mülkümün padişahıyım. Himmetim hurs ve tama memleketini yakar, harap eder. Keylere mahsus olan taht sarayında halâ olabilir. Câm-ı Cem ise benim için lâzımlı mesabesindedir.” demek olan:

Pâdişâh-ı mülk-i istiğnâ menem
Himmetim der-mülk-i ez âteş-zenest
Taht-ı key ender serâyım müsterâh
Câm-ı Cem 'karûre-i âb-ı menest

kit'ası hâtra gelir:

Dîvâr-ı tâb-dârın zann eyleme münakkaş
Düşmüş behiştin ana ‘aks-i şükûfe-zârı

“Köşkün parlak duvarını nakışlı sanma, cennetteki çiçek tarhları ona aksetmiş.”

tâb-dâr: parlak, cilalı.

Ruhsâr-ı tâb-dârın âyîne-i ezeldir
Neşr etdiği eşi‘a envâr-ı lem-yezeldir

beytinde olduğu gibi.

münakkaş: nakışlı.

behişt: cennet.

şükûfe-zâr: çiçek dikili yer, tarh. İçine çiçek konulan kaba “şükûfe-dân” denilir.

Oldu ‘aceb ‘aceb kim terkîb-i hulde kâbil
Biz böyle bilmez idik bu ‘unsur-ı çehârı

“Biz anasır-ı erbaayı böyle bilmezdik. Meğer onlarda devam ve beka terkip edebilmek kabiliyeti varmış. Çok şaşılacak şey!”

terkîb: muhtelif eczanın biri birine karıştırılması. “tahlil”in zıddı. Huld ve hulûd devam ve beka. “fena”nın mukabili. Bu münasebetle cennete dârü’l-huld tabir olunur.

unsur: esas, madde, cevher.

unsur-ı çehâr: anasır-ı erbaa denilen toprak, su, ateş ve hava.

Fârisîde anasır-ı erbaaya “âhşic” yahut cem sigasıyla âhşicân denilir.

“âhşic: zıdd ve nakîz ma’nâsıdır. Bu i’tibâr ile ‘anasır-ı erba‘a ki âteş ve havâ ve âb ve hâkdir, her birine âhşic ulâk olunur. Zîrâ biri birine mütezâdlardır... -Burhân-ı Katı Tercümesi.”

[12] Nedim demek istiyor ki: anasır-ı erbaadan mürekkep olan cisimlerin mutlaka fena bulaçığını biliyorduk. Bu köşkün zemini, suyu, havası ve güneşli olması insana ebedi hayat veriyor. Hâlbuki sayılan şeyler, anasır-ı erbaadan ibarettir. Demek ki bildiğimizin hilafına olarak o unsurlardan beka terkihi kâbil imiş.

Bir yana lâlezârı kişt-i piyâle-i Cem‘
Bir yana gülsitânı kânın hazînedârı

“Köşkün bir tarafındaki lale tarhları, Cemşid kadehinin tarlası; diğer tarafındaki gül bahçesi, madenin hazinedarıdır.”

lâle-zâr: lale dikilmiş olan yer.

kişt: ekin.

kişt-zâr: ekinlik, tarla manasına da gelir.

piyâle: ayaklı kadeh.

Cem: Cemşid.

gülsitân: gül bahçesi.

kân: maden.

hazîne-dâr: hazineyi muhafaza eden, veznedar, kasadar.

Nedim, köşkün bahçesindeki laleliği Cemşid’in kullandığı ayaklı kadehlerin tarlası yapıyor. Vâkiâ lale uzun sâkının üstündeki kırmızı çiçeğiyle şarap dolu piyaleyi andırır. Bahçenin güllük kısmı için de yakut madenin hazinedarı! diyor. Orada açılmış olan gülleri, madenden çıkarılmış kırmızı yakutlara, gülları ise onların muhafızı bulunan kasadara teşbih ediyor.

Burada dikkat edilecek bir lisan meselesi var. Bizim şimdi “o yanda, bu yanda, bir yanda” gibi zarf olarak kullandığımız kelime 12./18. asırda “mef’ûlü’n-ileyh” hâlinde istimal ediliyor-muş. 9/10’uncu asırda da böyle olduğu o asır şairlerinden meşhur Şeyhî’nin hemşirezâdesi müderris “Molla İzârî”nin:

Bir yana küşti-gîr-i ‘aşk-ı nigâr
Bir yana âteş-i gam-ı dil-dâr
Bilemem hangisiyle tutuşayım
Ve kinâ Rabbenâ ‘azâbe’n-nâr

nazmında görülüyor.

İzârî diyor ki: “*Bir tarafta sevgilinin aşkı, bir pehlivan gibi duruyor, bir tarafta ise yine sevgilinin gam ve kederi ateşi parlıyor. Bunlardan hangisiyle tutuşacağımı bilemiyorum. Ya Rabbi, bizi ateş azabından koru.*”

tutuşmak kelimesi; hem iki kişinin biri birini tutması hem de bir şeyin ateş alıp parlaması manasını ifade eder. Şair “tutuşayım” lafzıyla iki manayı birden murat ve birinci, ikinci mısralardaki “pehlivân”, “âteş” [13] kelimelerine münasip bir surette irad ettiği için “istihdam sanatı” yapmış oluyor. Dördüncü mısra Kur’an’dan bir parça olmak dolayısıyla nazımda bir de “iktibâs sanatı” var demektir.

Nevres-i Cedîd’in:

Bir yana güft-gûy-ı ehl-i hased
Bir yana imtihân-ı tâli‘-i bed

beytiyle, Ziyâ Paşa’nın:

Bir yana zühd ü ‘iffet bir yana şerm-sârî
mısraina bakılırsa Tanzimat devrinde de aynı tarzda kullanılıyormuş.
Bir yana çeşme-sârî etmiş beyâna âgâz
Evsâf-ı tab‘-ı sâf-ı vassâf-ı rûzgârı

“*Köşkün bir yanındaki çeşmede zaman vassafının saf tabiatı evsafını beyan edip duruyor.*”

çeşme-sâr: çeşme başı ve çeşme

âgâz: başlama

evsâf: vasıflar

vasf ve sıfat: “zât ile kâim mana” diye tarif edilir. Güzellik, çirkinlik gibi ki bunlar ancak güzel ve çirkin bir adamla mevcut olabilirler.

tab‘: tabiat. “Kâmûs Tercümesi”nde deniliyor ki: “*et-tab‘ ve et-tabî‘at ve et-tibâ‘: insanın mecbûl ve meftûr olduğu seciyyeye denir ki sirişt ve halİKasıdır. Tab‘ bir nesneyi bir sûretle tasvîr eylemek ma’nâsına mevzû’dur. Tab‘-ı derâhim ve tab‘-ı sikke gibi. Ba‘dehu insanın seciyye-i makbûlesine utlâk olundu ki nefs-i insânînin min haysü’l-hilkat ev min-haysü’l-‘âdet [yaradılış, yâhûd i’tiyâd edişî dolayısıyla] sûreten mâ ile tenakkuşundan, ya’ni mütenakkiş olduğu sirişt ve halİKasından ‘ibâretdir. Lakin min ciheti’l-hilkatde ağılebdir ve tabiatü’n-nâr ve tabî‘atü’d-devâ dedikleri mülâbese-i mezkûre ile Hak Te’alâ’nın onlara idâ‘ ile mütekeyyif oldukları mizâcdır.*”

Beyitteki “tab” şairlik tabiatı manasında kullanılmıştır.

sâf: esasen bulanık olmayan, duru mâyi demektir.

tab: birlikte gelince tab-ı şairanenin parlaklığı demek olur.

vassâf: vasf eden, bir şeyin sıfatlarını yani ne halde olduğunu iyi anlayan ve söyleyen.

vassâf-ı rûzgâr: zamanın vassafı ki benim anladığıma göre devrin tarihini yazan, müverrih. Bir de “Şirazlı Molla Reşîdü’ddin Ebu’l-fazl”ın lakabıdır ki İlhanilerden “Sultan Muhammed Hudâ-bende”nin zamanında Cengizilerin tarihini yazmış ve eseri “Târih-i Vassâf” diye şöhret almıştır. Gayet koyu bir üslup ile yazılmış olan bu tarih, Yavuz’un gayet makbulü idi. Sefer ve hazarda onu yanında bulundurur ve okurdu. Türk nesrinin koyulaşmasına sebep olanlardan biri de yazıyı bu kitabın üslubuna benzetmek hevesidir.

Nedim, kasidesinin baş tarafında köşkün sahibi için “İstanbul kibarından biri” demişti. Bu beyitte de onu “vassâf-ı rûzgâr” diye ibham ediyor. Bu tabir, köşkün sahibinin ya ismine yahut vazifesine işaret olacak.

Osmanlı tarihinde Vassâf mahlaslı birkaç kişi var. Fakat Nedîm ile muasır olan Şeyhülislam Abdullah Vassâf Efendi.

[14] Biraz terceme-i hâl okumuş olanlar bilirler ki: Abdullah Vassâf Efendi Akhisarlı idi. Nitekim kendisi de

‘Abdî-i Hazîn-i Akhisârî

mısrarıyla doğduğu yeri ve mahlaslarından birini haber verir. Bu zat, İstanbul’a gelip Rumeli kazakeri Kara Halil Efendi’ye intisap ile damadı ve 1110 senesinde imtihan ile müderris oldu. Selanik ve Mısır mollalıklarında bulundu. İki defa İran’a gönderildi. İkinci gelişinde Anadolu, sonra Rumeli kazaskerliğine, 1168 senesinde şeyhülislamlığa geçti. Pek az zaman içinde azledildi. Boğaziçi’nde ve Emirgan’daki yalına çekildi. 1174 tarihinde yüz yaşını geçkin olarak vefat eyledi.

Muallim Naci merhum “Osmanlı Şairleri” isimli eserinde Abdullah Vassâf Efendi için der ki: “*Müşârünileyh meşâyih-i İslâm’ın efâzülundan ma’dûd olmakla beraber kavî tabî’at bir şâ’ir olduğunu âsârıyla mertebe-i sübûta îsâl eylemiştir. Divançesinden başka ‘Hayâl-i Behcet-âbâd’ nâmıyla yazdığı bin beyti mütecevîz manzûme şâyân-ı mütâla’adır. Bu manzûme sezâ-vâr-ı iştihâr sâ’ir ba’zı âsâr gibi şöhret bulmamış ise de ashâb-ı tetebbu’un nazar-ı tecessüsünden nihân kalacak yer de bulmamıştır. Ba’zı ashâb-ı nühâ, Şeyh Gâlib’in meşhûr ‘Hüsni ü Aşk’ manzûmesi bir dereceye kadar olsun bu esere takliden yazılmış olduğunu iddî’â etmek isterler. Vâkî’â makâm-ı tahmîdde Vassâf’ın:*

*Hamd ana ki eyleyüb mürüvvet
Hamd etmege verdi tâb ü tâkat*

demesine mümâsil olarak Şeyh’in:

*Hamd ana ki kıldı halka rahmet
Tahmîdde ‘acze verdi ruhsat*

demesi gibi ba’zı emârât, bu iddî’âyı isbât edemese bile zihinleri tereddüde düşürebilir. İsbât etse de Vassâf’a peyrevlik etmiş olmak Şeyh’in şânına nakîsa irâ’e etmez. ‘Hüsni ü Aşk’ herhâlde ‘Hayâl-i Behcet-âbâd’ gibi birkaç manzûmeye mu’âdil tutulabilir.”

Abdullah Vassâf Efendi’nin 1174 tarihinde yüz yaşını geçkin olarak öldüğü bilinince Nedîm’in “vassâf-ı rûzgâr” demekten maksadı o olacağı hatıra gelir. Fakat yine Nedim o “vassâf-ı rûzgâr”ın “hem-nâm-ı fahr-i âlem” bulunduğunu yani adının Muhammed yahut Ahmed olduğunu aynı kaside içinde haber veriyor.

[15] Hâlbuki Vassâf Efendi’nin asıl adı “Abdullah” idi. İsminin uymaması “vassâf-ı rûzgâr”ın Abdullah Vassâf Efendi olduğunda insanı acabaya düşürüyor. Sonra Nedim’in vefatı tarihi 1142, Efendi’nin şeyhülislamlığı ise 1168. Şairin irtihalinden 25 sene sonra şeyhülislam olan Abdullah

Vassâf Efendi Nedim'in hayatında o kadar yükselmiş ve şöhret kazanmış değildi. Lale Devri şairinin ise manevi büyüklükten ziyade maddi yüksekliğe ehemmiyet vermiş olduğu divanındaki kasidelerden anlaşılır. O hâlde "vassâf-ı rûzgâr" demekle zamanı vasf etmiş yani tarih yazmış olan bir zatı mı kastetmişti?

12/18'nci asırda resmî ve şöhretli müverrih olarak başlıca iki adam var ki biri müverrih Râşid, öbürü Çelebizâde İsmâil Âsım. Fakat Çelebizâde o sıralarda yükselmemiş bulunduğu cihetle Nedim'in bu kadar iltifatı ona da çok göreceğini sanıyorum. O hâlde Müverrih Râşid kalıyor.

Malumdur ki "Târih-i Râşid" unvanıyla resmî bir tarih kaleme almış olan Muhammed Râşid Efendi, Malatyalı Hoca Mustafa Efendi'nin oğludur. Kendi de ulemandı. Alelusul müderrislik ve kadılık ettikten sonra Anadolu kazaskerliğine kadar çıkmış ve 1147'de vefat etmişti.

Asıl adı Muhammed yani (hem-nâm-ı fahr-i âlem) olan Râşid'in yazdığı eser "Na'îmâ Tarihi"ne zeylidir. 1071 senesinde başlar 1134 senesinde biter. Çünkü müverrih o sene Halep mollalığına tayin edilmiş vakanüvisliğe de Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi getirilmiştir. Râşid Tarihi'nin beşinci cildi olmak üzere "Matbaa-i Âmire"de basılmış olan kısmın sonunda ve "Hâtıme der-ahvâl-i mü'ellif-i fakir" serlevhalı bahiste Râşid Efendi eski tarih yazarlarla kendisinin gördüğü iltifatı mukayese eder ve hulâseten der ki:

"Kara Çelebizâde Abdulaziz Efendi yazdığı târihi dördüncü Mehmed'e takdîm edince mükâfat olarak kendisine şeyhülislâmlık pâyesi verildi ve bütün kazaskerlerin üst yanına geçirdildi. 'Amcazâde Hüseyin Paşa' sadrazamlığında Na'îmâ'yı vak'anüvis ta'yin etti. Parça parça atıyyelerinden başka müverrihe İstanbul gümürüğü hâsılâtından günde 120 sağ akçe vazîfe tahsis eyledi.

1126 senesinde vak'anüvislik bana verildi, arpalıklar tevcih ve medresem terfî edildi. Dâmâd İbrahim Paşa'nın vakıfları için yazdığım üç kut'a vakıfnâmenin mükâfâtı olmak üzere [16] kîse kîse altın ihsân olundu. Takdîm eylediğim kasîdeler ve târihler üzerine birçok in'âm ve ihsân gördüğüm gibi pâdişâhın atıcılığı dolayısıyla yazdığım târih mukâbilinde câ'ize aldım, İstanbul'da Kismet-i 'Askeriyye Mahkemesi ile Ayasofya müderrisliğine ta'yin edildim. Daha sonra Haremeyn müfettişi, altı ay geçince de Halep mollası oldum."

Gördüğü iltifatlardan böyle şükran ile bahs eden Râşid, İran'a sefir olarak gönderilmişti. Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi Tarihi'nde ve 1141 senesi vekayii sırasında "Elçi şoden-i Râşid Mehmed Efendi be-cânib-i İsfahan" başlıklı bir bahis açar. İran'ı zapt etmiş olan Afganlı "Eş-ref Şâh"ın Sünni ve Osmanlı devletiyle hem-mezhep bulunması dolayısıyla iki taraftan elçi gönderilmesi lazım geldiğini, "Namzed-i hidmet-i sefâret olan merd-i sâhib-i haysiyyetin tîz-fehm ve hâzır-cevâb ve istiğnâ ve 'âli-cenâblıktan ma'adâ 'ârif-i esrâr-ı devlet ve vâkıf-ı etvâr-ı mezheb ü millet olması" icap ettiğini söyleyerek Râşid Efendi'nin bu vasıfları haiz olması münasebetiyle sefir tayin edildiğini söyler.

Çelebizâde'nin ifadesine göre Mehmed Râşid Efendi, o sırada Halep Mollalığı'ndan infisâl etmiş olduğu için İstanbul'da bulunuyor ve "erkân-ı devletin" meclislerine devam ediyormuş. Rütbesi de "Edirne pâyesi" imiş. Sefâreti kararlaştırılınca rütbesi "Mekke-i Mükerreme pâyesi"ne çıkarılmış fakat sefirler askerî yahut mülkî sınıf erbâbından olageldikleri için Râşid Efendi'nin Mekke pâyesi "Rumeli Beylerbeyliği"ne tahvil edilmiş, kendisine sefaret hilati giydirilmiş, 30000 kuruş harcırahtan başka Kapudan İbrahim Paşa'nın müsâdere edilmiş olan "vezaret takımı ile esbâb-ı ihtîşâmı tekmlî" olunmuş.

Râşid Efendi Üsküdar'daki İbrahim Ağa çayırına çadırlarını kurdurmuş, sefâret alayını padişah seyr etmek istediği için sefir efendi, Üsküdar'daki yalısından Beşiktaş'a geçmiş, padişah da "Dol-

mabahçe Köşkü”ne gelip oturmuş. Râşid Efendi, üç yüz kadar adamı ile alayını tertip etmiş, mücevherli kılıç ve tırkeş takınmış ve ağır takımlı bir ata binmiş olduğu hâlde köşke yaklaşınca inmiş, padişaha karşı yer öpmek suretiyle tazimde bulunmuş, o sırada kendisine ikinci bir hilat giydirilmiş ve Eşref Hân’a gönderilen nâme, bizzat Dâmâd İbrahim Paşa eliyle sefere teslim edilmiş.

İran’a gidip geldikten sonra da hizmetinin mükâfatı olarak İstanbul kadılığına getirilmiş.

[17] İsmâil Âsım Efendi’nin sözlerinden anlaşıldığına göre Râşid Efendi; ilmi, şiiri, idaresi dolayısıyla devlet adamlarının, hususiyile Dâmâd İbrahim Paşa’nın beğendiği ve sevdiği bir zat. Ondandır dolaylı bu kadar iltifat ve itibara nâil oluyor. Padişah ile sevgili damadı ve sadrazamının bu kadar mültefeti olan Râşid Efendi’nin mazhariyeti, İbrahim Paşa’nın perverdesi bulunan “Nedîm-i ayyâr”ı coşturmaz, efendinin Üsküdar’daki yalısı yahut yeni yaptırdığı bir köşk dolayısıyla onun methinde bir kaside yazdırmaz mı?

Ol hâce-i cihân kim zâtıyla oldu pür-zîb
Menşûr-ı ‘izz ü câhın ‘unvân-ı iftihârı

“O vassâf-ı rûzgâr, bir hâce-i cihandır ki büyüklük ve mansıb fermanının unvanı onun zâtıyla süslenmiştir.”

hâce: hürmet ve tazim ifade eder bir kelimedir. Bizim eski “ağa”, “efendi”, “bey” hatta “paşa” kelimelerinin mukabilidir. Bir aralık İran’da vezirlere de “hâce” denilir bizde ise âlim ve muallimlere tazim kastıyla fakat telaffuzu değiştirilerek “Hoca Efendi” diye hitap edilirdi.

hâce-i cihân: 9/10’uncu asırda Fârisî inşasıyla fevkalade şöhrat almış bir edip. Hint hükümdarı “Behmen Şah” tarafından Fatih’e gönderilen ve bir sureti “Feridun Bey Münşeati”nda görülen nâme, bunun tarafından kaleme alınmıştır.

zîb: süs.

pür-zîb: süslü.

menşûr: ferman.

unvân ve invân: kitabın mukaddimesi, mektubun üstündeki adres.

unvân-ı iftihâr: bir kimseyi pohpohlamak için yazılan kelimeler, “şâir-i sihr-âferîn”, “edîb-i fezâil-karîn” gibi sözler.

Nedîm, “vassâf-ı rûzgâr” dediği zâtı inşâ, yani nesir yazmadaki mahareti dolayısıyla “hâce-i cihân”a benzetiyor, büyüklük ve mansıb fermanı dibâcesinin, onun unvân-ı iftihârıyla süslenildiğini söylüyor. Mehmed Râşid Efendi, İran’a elçi tayin olunduğu sırada ilmî rütbesi, Rumeli Beylerbeyliğine tebdil edilmişti. O rütbeyi hâiz olanlar hakkında ise: “*Emîrû’l-ümerâ’i’l-kirâm kebîrû’l-küberâ’i’l-fihâm zü’l-kadri ve’l ihtirâm sâhibü’l-‘izz ve’l-ihitişâm el-muhtass bi-mezîdi inâyeti’l-meliki’l-a’lâ...*” tarzında bir sürü lakırdı yazılıyordu.

[18] Hem-nâm-ı fahr-i ‘âlem kim nâmı ile oldu
Mîhrin felekte mensûh İncil-i iştihârı

“O zât, hazret-i peygamberin adaşındır ki nâmı ile güneşin felekte şöhrati İncilî mensuh olmuştur.”

Şair demek istiyor ki: Methettiğim zatın adı o kadar parladı ve o derece duyuldu ki onun iştihârına karşı güneşin felekteki şöhrati, İncil gibi hükümsüz kaldı.

Burada güneşin iştihârını İncil’e benzetiyor. “vech-i şebah” olmak üzere İncil’in pek ziyâde ün almış bir kitâb olması hatıra gelir. Sonra Kur’ân’ın nüzûlüyle İncil’in mensûh olması gibi

memdûhun iştihâriyle güneş de o parlak şöhretini kaybetti diyor. Rivâyet-i meşhûreye göre Hazret-i İsa dördüncü kat gökte imiş. Eski heyetçilere göre güneşin medârı da orasıdır. İncil Hazret-i İsa'nın kitabı, güneş ise onun komşusu bulunmak dolayısıyla uzak bir münasebet de düşünülebilir. Yahut benim anlayamadığım başka bir nükte kastedilmiştir.

Müslümanların da tasdik ettiği veçhile İsa Peygambere “İncil” isimli bir kitap nâzil olmuştur. Lakin bu kitap, Kur’ân gibi dikkat ve ehemmiyetle toplanmadı. Hazret-i İsa’dan sonra onu görmüş yahut görenleri görmüş olanlar tarafından Rûhu’llâh’ın hayatını ve bazı kelimâtını hâvî olmak üzere “İncil” adlı ve tarih kılıklı kitaplar yazıldı. Bunların içindekiler birbirini tutmadığı için okuyan Hristiyanları şaşırtıyordu. Nihayet “Matta” “Markus” “Luka” “Yuhanna” isimli dört kişinin yazdıklarını İncillerin en doğrusu olarak kabul ettiler. Bunlara “A’mâl-i Rüsûl” “Resâ’il-i Havariyyûn” ve “Apokalips” unvanlı eserleri de ilave ettiler. Hepsine birden ve “Ahd-i Atik” denilen “Tevrât Takımı”na teşbihen “Ahd-i Cedîd” adını verdiler.

İncillerin en doğrusu sayılan dört kitabın münderecatı da birbirinin aynı değildir. En eskisi “Matta”nın yazdığıdır ki Hazret-i İsa’dan 8 yahut 12 yıl sonra kaleme alınmış. Aslı Süryânî yahut İbrânî yahut Keldânî yahut Ârâmî olarak yazılmış. Sonra Yunancaya ondan da başka dillere tercüme edilmiş. Fakat gerek “Matta”nın yazdığı, gerek -mütercimi bilinmeyen- Yunanca tercümesi kaybolmuş. Muharriri bulunan Matta havâridir. Hazret-i İsa’yı sonradan tasdik etmiş ve maiyyetinde pek az müddet kalmış.

İkincisi “Markos”un İncil’idir ki muharriri havârî değildir. “Batros” yani “Sen Piyer”le görüşmüş, birlikte Roma’ya gitmiş. Ondan işittiklerini Hazret-i İsa’dan on sene sonra Yunanca olarak yazmış.

[19] Üçüncüsü “Luka”nın İncil’idir ki Yunanca yazılmış. Luka da İsa’yı görmemiş, Batros’un delâletiyle Hristiyan olmuş, “Ahd-i Cedîd”e idhâl edilen “A’mâl-i Rüsûl” kitabını da bu yazmış.

Dördüncüsü “Yuhanna”nın İncil’idir ki bu da Yunanca yazılmış. Muharriri olan “Yuhanna” havârî ve Hazret-i İsa’nın teyzesinin oğlu imiş. “Apokalips”i de Yuhanna telif eylemiş.

Bu en doğru İncillerin içindeki aykırılıklar, İslâm müellifleri tarafından bulunur meydana konulmuştur. Son zamanlarda “Hindli Rahmetu’llâh”ın “İzhârûl-Hakk”ı ile merhum “Ahmed Midhat”ın “Müdâfa’alar”ı bu yolda birçok tetkik ve tenkidi hâvidir.

Guyâ gelir ‘Utârid teslis-i Müşteriye
Aldıkca geh benâna kilk-i sühân-güzârı

“O zât, sözü hakkıyla yazan kalemini eline alınca Utarid Müşteri ile teslise gelmiş olur.”

Utârid: malûm seyyâre.

debîr-i felek: yani feleğin kâtibi sayılır.

Müşteri: bu da bir seyyâre. Feleğin müdebbiri, kadısı itibar olunur.

teslis: husûf dâiresi üzerinde iki seyyarenin arasında 120 derece mesafe bulunmak.

geh: bazen.

kilk: kalem.

(sühân) (güzâr): İfâ ve icrâ demek olan (güzârden) masdarından emir ki evveline bir isim gelince vasf-ı terkibi olur.

sühân-güzâr: söz ifâ eden, yani hakkıyla yazan ve ifade eyleyen demektir.

Bu beytin mealini anlayabilmek için “heyet” ve “tencîm” ilimlerine dair bir parça olsun bilgi edinmek lazımdır. Her ikisinin de mütehasısı bulunan Bay Sadi oğlumuzdan bu hususta kısaca

malumat istemişim. [20] Cevap vermek lütfunda bulundu. Ben de o cevabı aynen buraya naklettim.

“Müneccim: ilm-i tencîm = Astrologie ile meşgul olandır. Bunu heyet-şinâs Astronome ile karıştırmamalıdır.

Müneccim = Astrologue: Şems, Kamer, Utarid, Zühre, Mirrih, Zühal, Uranüs, Neptün seyyârelerinin ve bunların evzâ ve harekâtının hayvanlara, insanlara, bilhassa büyük kimselere müessir olduğu kanaatindedir.

Uranüs seyyaresi 18’inci, Neptün seyyaresi de 19’uncu asırda keşfedildiğine göre eski müneccimler ancak -şems ve kamer dâhil olduğu halde- yedi seyyarenin hareketlerinden birtakım hükümler istihraç etmeye çalışmışlardır. Uranüs’ün keşfi, buhar makinelerinin icadı, Neptün’ünki de elektriğin ihtirâ’ı ile alakadar bulunduğu muasır Avrupa müneccimlerinin başlıca itikadındandır. 1930 senesinde keşfolunan Plütön seyyaresi de beşeriyet için yeni bir devrenin açılmasına bâis olacağını iddia ediyorlar.

Malumdur ki kudema, Batlamyus sistemini kabul etmişti. Arzı merkez-i âlem addedip şemsi onun etrafında hareket ettiriyordu. Şemsin bir senede arz etrafındaki zahiri harekâtı neticesi olarak çizdiği dâireye “dâire-i husûf = Ekleptik = Ecliptique” ismi verilir. Bu, tam bir dâire değildir, bir kat’-ı nâkıstır. Mamafih bu husus, kudemaca bilinemediğinden dâire-i husûf’u tam bir dâire olarak kabul edip onu 360 dereceye taksim eylemişlerdi. Diğer seyyarelerin medârı da -kamer de dâhil olduğu halde- dâire-i husûftan çok uzaklaşmadığından bunun üzerinde bulunan sûret-i kevkebiyye = Constellation müneccimler indinde son derece ehemmiyet kesbetmiştir.

Yıldızları yek nazarda kolayca tefrik için sema “sûret-i kevkebiyye”lere taksim olunmuştur. Gökyüzünün muayyen kısmındaki parlak yıldızları birbirine bağlayan hatlar tasavvur edilecek olursa bunlar, heyet-i umûmiyyeleri itibarıyla bazı hayvan, nebat ve eşya şekillerini andırır. [21] Kurûn-ı ûlâda muhtelif kavimler kendi itikat ve düşüncelerine göre “sûret-i kevkebiyye”ler icat etmişlerdir. Bugün kullanılan şekillerin kısm-ı azamı eski Yunanlıların vazettikleridir. Yunan ve Roma ilmini Avrupa’ya tanıtan Araplar bu “sûret-i kevkebiyye”leri kabul eylemişlerdir. Parlak yıldızlara verdikleri isimler tahrif olunarak istimal edilmektedir. “Vega = Nasrü’l-vâki”, “Altair = Nasrü’t-tâ’ir” gibi.

“Dâire-i husûf”un sekiz buçuk derecelik genişliğindeki mıntıkasına “mıntikatü’l-bürûc” ismi verilir ki buna isabet eden “sûret-i kevkebiyye” on iki tanedir. “Hamel”, “Sevr”, “Cevzâ”, “Seretân”, “Esed”, “Sünbüle”, “Mizân”, “Akreb”, “Kavs”, “Cedy”, “Delv”, “Hût”.

“İlm-i hey’et”te “itidâl noktalarının ric’atı” diye bir bahis vardır. İlbahar, şemsin “Hamel” “sûret-i kevkebiyyesi”ne dâhil olduğu vakit başlardı. Bu hal bundan iki bin sene evveli için vâki idi. Lakin “itidâl noktaları”nın -“mu’addelü’n-nehâr” dâiresi ile “dâire-i husûf”un “tekâtu noktaları”- ric’atı, yani seyyarelerin Garb’dan Şark’a doğru olan hareketlerinin hilafına Şark’tan Garb’a ilerlemesi ve 26000 senede bir devir yapması yüzünden bu noktalar yukarıda söylenilen on iki “sûret-i kevkebiyye” üzerinden geçecektir. Buna binaen ilkbaharın başlangıcında Şems, “Hamel”de değil daha geride yani “Hût sûret-i kevkebiyyesi”ndedir. Mürûr-ı zaman ile bu tehâlûf çoğalmış olacağından “mıntikatü’l-bürûc”un -müneccimlerin itikadına göre- tesirâtı değişmek ihtimali vardır. Hâlbuki ehemmiyeti hâiz olan sitârelerin evzâ ve harekâtıdır.

“Sûret-i kevkebiyye”lerden sarf-ı nazar olunarak “dâire-i husûf” on iki kısma ayrılmış ve bunlara “burc” ismi verilerek “itidâl-i rebî’î noktası”ndan itibaren başlanılıp eski on iki “sûret-i kevkebiyye”ye nispet olunmuştur. Bu suretle mesela “Hamel Burcu” “Hût sûret-i kevkebiyyesi”ne tekâbül eder.

Bu izahatı vermektan maksat “burc” ile “sûret-i kevkebiyye” tabirlerinin birbirinin aynı olmadığını anlatmaktır. “Burc”un asıl tarifi şöyledir: “küre-i semâ” kutuplar hattından geçen müsteviler ile on iki kısma “portakal dilimleri gibi” ayrılırsa her bir dilime “burc” ismi verilir.

[22] Bu anlaşıldıktan sonra eski münecimlerin kullandıkları “nazar” ve “ittisâl” tabirlerini izah edelim: Yedi* seyyarenin her biri mizacı dolayısıyla “sa‘d” veya “nahs”dır. Zühre ve Müşteri “sa‘d” Mirrih ve Zuhâl “nahs”dır. Üranüs ve Neptün ise Zuhâl mizacında fakat ondan on bir derecede “menhûs” olduğu muasır münecimler tarafından kabul edilmiştir. Seyyârelerin “sa‘d” veya “nahs” olmalarından başka bir de birbirlerine “nazar”ları vardır. “Mıntikatü’l-bürûc” 360 dereceye taksim olduğuna göre: 180, 120, 90, 60 derecelik kısımlara sıra ile “mukâbele”, “teslîs”, “terbî” ve “tesdîs” ismi verilir. İki seyyarenin “dâire-i husûf” üzerindeki mesafeleri, söylenen bu derecelere müsavi olursa iki seyyarenin “mukâbele”, “teslîs”, “terbî”, “tesdîs” ile “nazar”ları vardır denir. Mukabele ve terbi “nazar-ı adâvet” teslîs ve tesdîs “nazar-ı meveddet”tir.

“Kıran” şemsten maada seyyarelerin ve kamerin bir derecede olmasıdır. Şems ile kamerin bir derecede bulunmasına “ictimâ” veya “mehak” tabir olduğu gibi şems ile diğer seyyarelerin “dâire-i husûf” üzerinde bir noktada bulunmaları haline de “ihtirâk” tesmiye edilmiştir.

İki “sa‘d” seyyârenin “kırân”ı “kırân-ı sa‘deyn” iki “nahs” seyyâreninki “kırân-ı nahseyn”dir.

“kırân” ve “ihtirâk” diğer “nazar”lardan daha mü’essir ve kuvvetli olduğuna ve ehemmiyet itibariyle “mukâbele”, “terbî”, “teslîs”, “tesdîs” geldiğine münecimler itikat etmektedir.

Seyyarelerin aralarındaki bu “nazar”lara “ittisâl ile nazar” denir. Bundan başka bir de sırf “nazar” vardır ki kuvvet ve ehemmiyet ve derece-i te’sîr itibariyle biri birine münâsebeti olan iki seyyârenin vaz’ına denir. Münecimlerin esas olarak kabul ettikleri “ittisâlsiz nazar ve nazarsız ittisâl olmaz” kâidesidir.

Yine münecimlerin itikadına göre “Utarid”in “mensûbât”ı şöyledir:

[23] Utârid ne “sa‘d”dır ne de “nahs”dır. Ancak hangi seyyâre -eskilerin tabiriyle- hangi kevkeble “nazar” ve “ittisâl”ı olursa onun tabiatını alır. Yani “sa‘d” ise sa‘d, “nahs” ise nahs olur. Eğer yalnız bulunursa bulunduğu “burc”un tabiatı üzere olur. Mizacı: “bârid” ve “yâbis”dir. Envâ-ı renk ile mülevven, râyihâsı: karışık ve “sevdâvî”dir. Azâdan: damak, dudaklar, parmaklar ve dimağa mensuptur. İnsanlardan: ashâb-ı dîvân, vüzerâ, ehl-i hikmet, münecim ve mühendise delildir. Eğer menhûs ve bed-hâl ise şairlere, yalan söyleyenlere delâlet edip mizaç cihetinden zeki, haris, hilekâr ve çok söyleyenlere işaretir. Hastalıklardan sara, cinnet ve malihulyaya âlâmettir. Mevzilerden: divanhane ve ibadethanelere mensuptur. Edyândan felsefeye, hikmete delildir. Şehir ve memleketlerden: Moğolların mahall-i zuhuruna, Türkistan ve civarına, Şam ve mağrip taraflarına nispet edilmiştir.

Müşteri “sa‘d-ı ekber”dir. Mizacı: mizac-ı ruh gibi “hâr” ve “râtıb” rengi: beyazdır. İnsandan: hükümdâra, şürefâyâ, imamlara, kadınlara, vezirlere ve diyânet sahiplerine zengin tâcirlere hazinedârlara delildir. Eğer menhûs olursa kendini beğenmiş, riyakâr sûfilere ve münafıklara mensuptur. Mevzilerden: ibadethane, cami ve medreselere, hazinelere, mamur ve âlî yerlere, güzel gözlü ve sarı saçlı insanlara, edyândan: dîn-i İslâm’a, şehir ve memleketlerden: Horasan, Yemen, Mekke, Medine ve mağrip taraflarına nispet olunur:

Utaridle Müşteri’nin teslîsi yani aralarında 120 derece (360/3 = 120) bulunması halinde biri birine “meveddetle nezâret”leri vardır, yani dostlukta bulunuyorlar demektir. Bu vaz’dan münec-

* Şems ve kamerle beraber diğer beş seyyâre.

cimler şu hükmü çıkarırlar: Âlimler ve sanatkârların kuvvet bulmasına, halkın rahatına, ticaretin inkişafına, ilmî ve edebî eserlerin çoğalmasına ve havaların latif gitmesine delâlet eder.

[24] İşte “Gûyâ gelir Utârid teslîs-i Müşterîye” mısra’ındaki Utarid’in Müşteri ile teslîsi eski müneccimlerce bu hükmü ihtiva eder. Üç parmak arasında tutulan kalemi Utarid’e nispet eden şair, onu “sa’d-ı ekber” olan Müşteri ile teslis ediyor diyerek -devrindeki müneccim itikadına göre- bununla ilmî ve edebî eselerin çoğalacağını anlatmak istiyor.”

Bay Sadî oğlumuzun derin bir vukuf ve büyük bir icaz ile yazdığı makale burada bitti. Verilen malumattan sonra bu beyit hakkında tarafımdan söylenecek söz de kalmadı.

Ol kîlk-i ter-zebân kim güftârı bahşîş eyler
Dünyâya hûşe hûşe lü’lü-yi şâh-vârı

Tîrin zebân-şinâsı mahdûmu üstâdı
Bircîs’in ‘akl u fikri hem-râzı müsteşârı

“Sözleri dünyaya salkım salkım şahane inci ihsan eden hazırcevap kalemi, Utarid’in lisanına aşinadır. Onun efendisi ve üstâdıdır. Müşteri’nin de akli, fikri, sırdaşı ve müsteşarıdır.”

kîlk: kalem.

ter-zebân: hazırcevap, fasih.

güftâr: söz.

bahşîş: atıyye, ihsan.

hûşe: başak, salkım.

lü’lü: inci.

şâh-vâr: padişaha layık, değerli.

tîr: Utarid seyyaresi: buna (debîr-i felek) yani feleğin kâtibi de derler, hesap ve kitap erbabının hâmisi addederler.

zebân-şinâs: bir lisanı bilip anlayan.

mahdûm: kendisine hizmet edilen muhterem zât. Ali Şîr Nevâyî, Divan’ının Dibacesinde şeyhi Molla Câmi’den bahsederken “... Cenâb-ı Mahdûmî Hazret-i Abdurrahmân Câmi...” der.

[25] Bir babanın oğlu için “bizim mahdûm” demesi de büyüyünceye kadar ona hizmet etmesi itibarıyladır.

üstâd, istâd, usta: muallim ve mürebbi.

Bircîs: Müşteri seyyaresi. Feleğin kadısı ve müdebbiri itibar olunmuştur.

hem-râz: sırdaş

müsteşâr: danışılan, re’yi sorulan kimse.

Nedim “vassâf-ı rûzgâr”ın kalemini hazırcevaplıkla tavsif eyledikten sonra onun mısra mısra nazmını ve satır satır nesrini salkım salkım inci dizilerine benzetiyor. Yine o kalemi feleğin kâtibi ve kadısı bulunan Utarid ve Müşteri seyyarelerinin muallimi, mahdumu, akli, fikri, sırdaşı ve müsteşarı yapıyor. Bu iki seyyarenin felekteki hayalî vazifelerine Şeyh Gâlib ve Bâkî:

‘Azm eyledi vahy-i vârid üzre
Vardı felek-i ‘Utârid üzre

Çün geldi o şâ‘ir-i felek-câh
Ol şâhdan oldı ma‘zeret-hâh

'Afv eyledi nâme-i siyâhın
Hassân'e bağısladı günâhın

ve

Dest urmuş idi kilik-i şihâba debîr-i çarh
Tuğra-nüvîs-i hükmi Hudâvend-i 'ins ü cân

Tedbîr-i mu'zamât-ı 'umûr-ı cihân için
Yakmışdı şem'-i fikreti Bircîs-i nükte-dân

beyitleriyle işaret eylemişlerdir.

Hem-vâre tâ ki kasr-ı çarhın ola müzeyyen
Hışt-ı zer-i mihirden dîvâr-ı üstüvârı

Nazm-ı Nedîm gibi yümn ü sa'âdet ile
Mısrâ'-ı bâbın ede dâ'im güşâde Bârî

“Felek köşkünün sağlam duvarı, güneşin altın kerpiciyle süslü oldukça, yani gökyüzü kubbesi durduğu [26] ve onun üstünde güneş bulunduğu müddetçe -bahsettiğim köşkün- kapısı kanadını Allah, yümn ü saâdetle Nedîm'in nazmı gibi açık buldursun.”

hem-vâre: daima demektir. Bununla ikinci beyitteki “dâ'im” kelimesi “haşv” teşkil etmiştir.

tâ ki: oluncaya kadar.

kasr: köşk. Cem'i “kusûr” gelir. Noksan manasına da gelen bu kelimeyi eskiler “kusûr-ı bî-kusûr” şeklinde kullanarak “cinâs” yaparlardı.

çarh: esasen “çark” dediğimiz dönen şey manasıdır. Eski heyetçilere göre yer sabit, gökler müteharrik olduğu için dönmesi itibarıyla semayı çarka benzetmişler, sonra müşebbehini hazf ile bir “isti'âre-i mekniyye” yapmışlardır.

müzeyyen: süslü.

hışt: kerpiç.

hışt-ı zer: altın kerpiç.

mîhr: güneş.

üstüvâr: muhkem, sağlam.

yümn: uğurluluk.

mısrâ: kapı kanadı.

güşâde: açık. Bunda hem “meftûh” hem de “şûh” meali vardır. “güşâde-meşreb” denilir ki şûh meşrep, açık meşrepli demektir.

Bârî: Hâlik.

Nedim, burada çarhı köşke, güneşi altın kerpice vasfettiği köşkün kapısı kanadını da kendi nazmına benzetiyor, benim beyitlerim nasıl güşâde ve neşeli ise köşk kapısının mısraı da öyle olsun diyerek bir “ihâm-ı tenâsüb” yapıyor.

Cârûbu zülf-i havrâ ferrâşı bâd-ı cennet

Derbânı 'izz ü devlet ikbâl perde-dârı

cârûb: süpürge.

zülf: şakaktan aşağı sarkan saç.

havrâ: kara gözlü kadın. Müzekkeri ahver, ikisinin cem'i de "hûr"dur. Şer'îyyâtta "havrâ" cennet kızı, "hûr" cennet kızları manasınadır. İraniiler "hûr"u "hûrân" ve "hûriyân" diye ayrıca cem'lendirirler. Bizde ise "hûrî" diye müfred "hûrîler" şeklinde cem olarak kullanılmış.

[27] **ferrâş:** silip süpüren ve döşeyen.

ferrâşet: bu işleri yapma.

ferrâşet-i şerife: eskiden "Kabe" ve "hücre-i saâdet"'in süpürme hizmeti ki bazı kimselere teberrüken tevcih edilir ve eline berat verilirdi. Beratlı hüccet sahipleri, o vazifenin ifasına Mekke yahut Medine'de bulunan birini vekil tayin ederler, seneden seneye vekile birkaç para gönderirler, kendileri Hicaz'a giderlerse vazifelerini kendileri görürlerdi.

derbân: kapıcı.

perde-dâr: kapı perdecisi, hâcip, perde çavuşu.

Nedîm'in Kasidesi Burada Bitiyor.*

KAYNAKÇA

- Ahterî Mustafa Efendi (2009). *Ahterî-i Kebir*. haz. H. Ahmet Kırkkılıç - Yusuf Sancak, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ali Sedad (1314). *Arûz-ı Osmânî*. İstanbul: Malumat Matbaası.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- El-Fergânî (2012). *Cevami İlm en-Nucûm ve Usûl el-Harekât es-Semâviyye*. çev. Yavuz Unat, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güleç, İ. (2010). "Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.42, S.42, s.83-111.
- Halil Nihad (1338-1340). *Nedim Divanı*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- İpek, A. (2016). "Nedim'in Köşk Kasidesi'ne Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Nazirelerinin Tâhirü'l-Mevlevî Tarafından Şerhi". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, [TAED]*, S.56, s.981-1030.
- İpekten H. (2011). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kahraman, Â. (2010). "TâhirülMevlevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, s.407-409.
- Kam, Ö. F. (1998). *Âsâr-ı Edebiyye Tetkikâtı Dersleri* (Edebî Eserlerin İncelenmesi). haz.

* Bu ibare, Nedim'in köşk kasidesi şerhinin burada bittiğini belirtmek üzere -yine eski harflerle- Tâhirü'l-Mevlevî tarafından yazılmış olup ana metnin sonunda yer alan bir nottur.

- Ali Yıldırım, Elazığ: Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları.
- Kanar, M. (2003). *Örneklî Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Macit, M. (1997). *Nedim Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2010). “Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahli- li”. *Divan Şiirinin Arka Bahçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. haz. Mürsel Öztürk - Derya Örs, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mütercim Âsım Efendi (2013). *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît (Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi)*. haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 6 cilt.
- Onay A. T. (1996). *Türk Şiirlerinin Vezni*. haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Redhouse, J. W.(2011). *Turkish and English Lexion*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şemseddin Sami (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şentürk, A. (1991). *Tahir'ül Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tâhirü'l-Mevlevî (1329). *Tedrîsât-ı Edebiyyeden Nazm ve Eşkâl-i Nazm*. İstanbul: Mahmud Beg Matbaası, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi Ziver Tezeren Kitapları, No: 130.
- Tahirü'l-Mevlevî (Tarihsiz). *Nedim'in Köşk Kasidesi ve Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın Naziresi*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fethi Sezai Türkmen Koleksiyonu, No 91.
- Tansel, F. A. (1955). “Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler”. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, XII, s.57-90.
- Tarlan, A. N. (1981). “Metinler Şerhine Dair”. *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2004). *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2005). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZ

NEDİM'İN “KÖŞK KASİDESİ”NİN TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ TARAFINDAN ŞERHİ

Klasik Türk Edebiyatı bünyesinde vücuda getirilen manzum ve mensur eserler kadar bu eserler üzerine yapılan şerh çalışmaları da önem arz eder. Osmanlı medeniyet dairesinde yer alan eserlerin kimi zaman okurlar için bazı belirsiz anlam alanları oluşturması, klasik

Türk şiirinin Arapça ve Farsça ağırlıklı bir dil kullanmasından ziyade bu şiirin kültürel arka planına, hayal dünyasına, mazmunlarına özetle söz konusu medeniyet dairesine tam olarak nüfuz edememekle alakalıdır. Bu manada şerh kitaplarının zikredilen medeniyet dairesine nüfuz etmede ne denli önemli bir vazife yerine getirdikleri âşikârdır. Bu makalede; edebiyat tarihçisi, şair, yazar, mesnevîhân, mutasavvîf ve müderris olma gibi pek çok vasfı şahsında birleştiren son dönem Mevlevîlerinden Tâhirü'l-Mevlevî (1877-1951)'nin, Nedim'in "köşk kasidesi"ne yapmış olduğu eski harfli şerh, yeni yazıya çevrilerek araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Çeviri yazısı yapılan metin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fethi Sezai Türkmen Koleksiyonu 91 numarada kayıtlı olup Tahirü'l-Mevlevî'nin kendi el yazısıyla ve rika hattıyla yazılmıştır. Örnek olmak üzere makalenin sonuna eski harfli metinden iki sayfa alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nedim, Köşk Kasidesi, Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), Şerh.

ABSTRACT

TAHIRU'L-MEVLEVI'S ANNOTATION ON NEDIM'S "MANOR EULOGY"

In addition to the verse and prose works composed in Classical Turkish Literature, the annotation studies on them are of equal significance. The occasional obscurity of these works of Ottoman civilization for readers, although it may seem to result from the heavily Arabic and Farsi dialect of classical Turkish poetry, in fact stems from the cultural background, imagination and metaphors, namely the fact that it cannot penetrate totally to the addressed literary circles. Therefore, it is clear that annotation books possess a vital role in reaching the aforementioned audience. This article presents researchers with literary historian, poet, writer, mathnawi-reciter, mystic, professor and a man with many more qualifications, Tahiru'l-Mevlevi's (1877-1951) annotations in old Arabic letters on Nedim's "Manor Eulogy" converted into the current letters. The translated text is recorded as item 91 in Fethi Sezai Turkmen Collection at Sulaymaniyah Manuscript Library and was written in Tahiru'l-Mevlevi's own handwriting in *rika* calligraphy. Two pages of the original text in old letters are presented as samples at the end of this article.

Keywords: Nedim, Manor Eulogy, Tahiru'l-Mevlevi (Olgun), Annotation.